

ПРАВОВИЙ СВИТОГЛЯД ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПОБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

LEGAL WORLDVIEW AS ONE OF THE FACTORS OF THE CONSTRUCTION OF THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

Мінченко О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена аналізу правового світогляду, який є важливим не лише для розуміння сприйняття права, уваги до нього, а і у розумінні співвідношення мови і права. Акцентується увага на розмежуванні правового та юридичного світоглядів.

Ключові слова: світогляд, правовий світогляд, юридичний світогляд, правова система, мова.

Стаття посвячена аналізу правового мировоззрення, которое важно не только для понимания восприятия права, внимания к нему, а и является важным в понимании соотношения языка и права. Акцентируется внимание на разграничении правового и юридического мировоззрений.

Ключевые слова: мировоззрение, правовое мировоззрение, юридическое мировоззрение, правовая система, язык.

The article is devoted to the analysis of the legal worldview, which is important not only for understanding the perception of law, attention to it, but also is important in understanding the correlation of language and law. The focus is on the delineation of juridical and legal worldview.

Key words: worldview, juridical worldview, legal worldview, legal system, language.

Щоб аналізувати особливості розуміння співвідношень права та мови у різних типах правового світогляду сучасних країн, необхідним вбачається звернення до самого явища правової дійсності – правового світогляду як такого. У сучасних умовах розвитку соціуму співтовариства стикаються з новими викликами, які впливають на всі аспекти їх функціонування. Переосмислюються установлені підходи до наявних явищ та окремих інститутів. Так, наприклад, в українських та зарубіжних засобах масової інформації періодично висловлюються тези про перехід до нового світового порядку. Основним постулатом, що дає змогу висвітлити предмет нашого дослідження, є те, що кожне суспільство створює свою унікальну правову систему, яка є складником культури соціуму і виконує регулюючу функцію, сприяючи стабільності суспільних відносин. Зазначене порушує питання єдиного розуміння права, адже право, незважаючи на його універсальність, у кожного народу своє, має свої особливості. І у цьому контексті можна погодитись із ідеями географічного детермінізму, описаними ще Ш. Монтеск'є. Так, не можна не погодитись з тим, що у держав, які мають вихід до моря (океану), розвинену річкову систему, водне право буде розвиненішим, ніж у держави, у якої немає таких природних багатств. Наприклад, у Норвегії однією із основних сфер правового регулювання для органів публічної влади є природоохоронна та рибальство і полювання (прийнято закони про охорону природи (1970 р.), про відпочинок на відкритому довкіллі (1957 р.), про дикую природу (1981 р.), нормативно-правові акти, що регулюють рибальство та полювання). До того ж центральний орган виконавчої влади у цій сфері видає підзаконні нормативно-правові акти, метою яких є регулювання зазначених суспільних відносин [1, с. 566]. Важко уявити наявність розвинутого законодавства у цій галузі в Ефіопії.

У межах арктичного клімату та екваторіального клімату значно будуть різнитися норми, що регулюють робочий час і час відпочинку. У різних кліматичних поясах будуть різними звичаї та традиції. «Ніщо не може зменшити глибоку душевну самотність, що пролягає між існуванням двох людей, які належать до різних культур, – зазначає О. Шпенглер. – Нехай навіть індуси і китаїці сприймали один одного як буддисти, це не робить їх ближчими внутрішньо. Ті ж слова, ті ж ритуали, ті ж

знаки – і тим не менше дві різні душі і кожна йде своєю дорогою» [2, с. 518]. Зауважимо, що пов'язано це ще і з особливостями особливостями людини.

Зважаючи на те, що право регулює найбільш важливі суспільні відносини, воно посідає важливе місце у системі «культурних координат». Адже майже всі правники (як вітчизняні, так і зарубіжні) як сутність права називають справедливість, при цьому значна їх частина указує на спільність основ цих слів (прав) у різних мовах світу. Право не може бути несправедливим, якщо це не так, то це не право. Так, Г. Гегель у праці «Основи філософії права, або Природне право і державознавство» виокремлював три форми неправа:

1. Незумисне неправо. На думку німецького філософа, ця перша форма неправа є найпростішою, «найнезначнішою», оскільки заперечує лише особливу волю, при цьому зберігається повага до загального права. Так, говорячи, що троянда не червона, суб'єкт мовлення не заперечує, що перед ним троянда, він заперечує лише її особливість, видову приналежність. Так і з правом. Кожна особа хоче правильного і домагається, аби з нею поводитись згідно з правом, хоча при цьому вона вважає правом те, чого вона хоче.

2. Обман. За такої форми неправа з повагою відносяться до особливої волі, а не до загального права. Не порушується особлива воля, бо одуреного змушують вірити, що поведінка є правовою.

3. Примус і злочин. За цієї форми неправа не поважаються ні право у собі, ні право, яким воно мені видається (порушуються як об'єктивна, так і суб'єктивна сторони) [3, с. 88–91].

Наведене дає змогу зробити висновок про те, що право, правові явища, правові цінності є важливими світоглядними складниками (як для сучасної людини, так і для людини минулого). Саме це дало змогу окремим вітчизняним науковцям і практикам стверджувати про наявність правового світогляду [4, с. 5–17].

Метою статті є аналіз правового світогляду для більш глибокого розуміння особливостей співвідношення мови і права.

Під час розгляду поставленої мети необхідним є вирішення таких завдань: 1) охарактеризувати правовий світогляд, виходячи з вітчизняних і зарубіжних досліджень;

2) показати відмінності правового та юридичного світогляду та їхній взаємозв'язок із розумінням співвідношення мови і права.

Методологічною основою запропонованої статті є використання найбільш оптимальних методів та прийомів, обрання яких зумовлене об'єктом пізнання, який має відношення до теорії права. Так, одним із методів, що був використаний у дослідженні, був метод герменевтики, завдяки якому здійснено аналіз та осмислення окремих правових текстів доктринального походження, які склали джерельну базу дослідження. Використання спеціально-юридичного методу дало змогу здійснити аналіз понять «правовий світогляд» та «юридичний світогляд».

На думку П. Рабіновича і Т. Бачинського, під правовим світоглядом слід розуміти «погляд на оточуючий людину світ тих явищ, які вважаються нею «правовими», на її місце з-поміж них та на її взаємодію з ними» [4, с. 9].

Слід відзначити, що цей відносно новий напрям наукових досліджень правових явищ є менш розробленим на відміну від дослідження правової свідомості та правової культури. У вітчизняній науці комплексно питання правового світогляду досліджував В. Коробка. Результати цього дослідження, зокрема аналізу генезису правового світогляду на прикладі епістемології основних етапів його становлення і розвитку, викладені у монографії «Правовий світогляд» («Правовое мировоззрение») [5].

Серед зарубіжних дослідників правового світогляду слід згадати Г. Паластрову, предметом дисертаційного дослідження якої був юридичний світогляд, що розглядався в єдності його історичних, концептуальних і аксіологічних аспектів. Галина Володимирівна дійшла висновку, що до особливостей західного правового світогляду належать такі його характеристики:

1) чітке відмежування юридичних від інших соціальних інститутів, а також форм соціокультурного життя, зокрема політики, моралі, релігії, звичаїв. Зауважимо, що ми не цілком поділяємо такий підхід до розуміння західного правового світогляду, зважаючи на все ж таки тісний зв'язок, хоча і на перших етапах становлення, права з релігією, звичаями, а також мораллю. Особливо чітко зв'язок права і моралі простежується у сучасному західному правовому світогляді. На це прямо вказують такі західні концепти, як права держава, верховенство права, людські права та ін. Згадаємо вчергове концепцію відомого філософа права Л. Фуллера, відповідно до якої виокремлюються «мораль прагнення» і «мораль обов'язку» і саме з останньою Лон Льюїс ототожнює право. Водночас не можна не погодитися з тим, що ця характеристика вказує також на те, що у межах західної культури права сфера все більше тяжіла до превалювання нормативно-правового акта як форми права. А це і є фактором розвинутої юридичної правотворчої техніки. «Юридична техніка вже наприкінці XVIII ст. остаточно підмінила собою зміст правових приписів, замінила їх етичний або релігійний вимір»;

2) професіоналізація юридичної практики та пов'язана з цим система підготовки правників – правнича освіта, що супроводжується інтенсивним розвитком правничої науки [6, с. 23–24].

Не можемо не акцентувати увагу на тому, що уже доволі давно С. Гусарев і О. Тихомиров наголошували на тому, що тип наукового мислення (світоглядна позиція) є складовою частиною методології юридичної науки, до якої, крім указанного, входять також такі елементи, як загальні теоретичні принципи (парадигми), методи і засоби пізнання, учення про методологію правознавства [7, с. 64]. При цьому доволі слушною є думка вітчизняних науковців стосовно того, що на певному етапі розвитку соціуму превалював певний тип світогляду, під яким С. Гусарев і О. Тихомиров розуміють

«цілісну сукупність домінуючих уявлень про світ, роль у ньому людини, а також похідних від них переконань, установлень, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної і практичної діяльності людей, їхньої життєдіяльності у цілому». Так, у часи Середньовіччя домінував теологічний світогляд, для Відродження іманентним є антропоцентричний світогляд та критика теологічного, епоха Просвітництва характеризується раціоналістичним світоглядом, для періоду кінця Нового часу превалюючим є світогляд лібералізації, для Новітнього часу властиві плюралізм, інформатизація й інтеграція [7, с. 69].

На нашу думку, для наведення дефініції поняття правового світогляду за основу слід взяти розуміння світогляду у філософії. Так, найбільш вдалим є визначення, наведене Ю. Наріжним: світогляд – це спосіб самовизначення людини у світі, а також комплекс уявлень про світ і про себе, що охоплює собою не лише знання, зокрема моделі світу, людини, суспільства, але і цілі, цінності, ідеали, оцінки, життєві установки тощо [8, с. 20].

Виходячи з наведеного визначення, а також з огляду на те, що саме правовий світогляд :

1) є фактором сприйняття права та інших правових явищ,

2) є чинником поведінки людини у суспільстві (наводячи це положення, ми виходимо з того, що право не охоплюється лише нормативно-правовими актами; визначальною, сутнісною характеристикою права є справедливість і саме через оцінку своїх дій як справедливих чи несправедливих, належних/неналежних чинить людина. Навіть, якщо вчинок був імпульсивним, необдуманим, після такого діяння людина його оцінює, роблячи для себе відповідні висновки, які будуть виконувати регулятивну функцію для майбутньої поведінки суб'єкта);

3) визначає розуміння людиною таких загальнолюдських цінностей, як гідність, справедливість, рівність, свобода та ін., і таким чином впливає на систему аксіологічних установок людини, оцінку нею як своїх вчинків, так і вчинків інших людей; можна дати таке визначення поняття: *під правовим світоглядом* слід розуміти спосіб самовизначення людини у світі через комплекс уявлень про право та інші правові явища, цілі та правові цінності, оцінки, правові установки.

Саме правовий світогляд, на нашу думку, є визначальним фактором побудови національної правової системи, адже від того, яке явище сприймається як право, які цінності є визначальними для суб'єкта права, які установки на поведінку (правомірну чи протиправну) існують, то відповідним чином функціонують і інститути правотворчості, і суб'єкти правозастосування та досягається (чи не досягається) правопорядок у суспільстві. Як зазначила український вчений Н. Оніщенко: «правовий світогляд – це правовий дух народу, та ідеальна матриця, яка визначає вчинки та поведінку людей» [9, с. 96]. Відповідні правові ідеї викладаються і у навчальній та науковій юридичній літературі.

Зважаючи на зазначене, не можемо погодитися із П. Рабіновичем і Т. Бачинським, які вважають, що «інтерпретація правового світогляду неминуче зумовлюватиметься праворозумінням його носія. <...> праворозуміння визначає так чи інакше зміст такого світогляду, «керує» ним». Адже до праворозуміння може бути амбівалентний підхід: його можна сприймати:

1) або як частину світогляду, тоді праворозуміння являє собою своєрідну модель сприйняття права та інших правових явищ, при цьому не слід забувати, що світогляд охоплює собою й аксіологічні установки, є фактором відповідної поведінки суб'єкта;

2) або як результат сприйняття права та інших правових явищ.

І у першому, і у другому випадках праворозуміння не є визначальним фактором змісту світогляду.

Зважаючи на недостатню розробленість питання правового світогляду у вітчизняній юридичній науці, малодослідженою є і проблематика типів такого світогляду. Аналіз праць таких вітчизняних правників, як Т. Бачинський, В. Коробка, П. Рабінович, дає змогу зробити висновок про розмежування правового світогляду та юридичного світогляду. Такий підхід у цілому відповідає останнім здобуткам вітчизняної юриспруденції. При цьому ці типи світогляду не просто відтворюють різні сторони права, а розглядають як право різні явища. Названі різновиди світогляду слід виокремлювати за пов'язаністю чи не пов'язаністю права та інших правових явищ з державою та органами публічної влади.

Для юридичного світогляду характерним є визнання пріоритету держави над людиною. Людина має чітко слідувати вказівкам органів державної влади, незалежно від того, чи відповідають вони вимогам справедливості та гуманності, людським правам, адже саме держава надає людині права, визначає, що є справедливим, до чого має прагнути особа і як вона має не лише поводитися, але і думати. Життя членів соціуму має бути чітко урегульовано численними нормативно-правовими актами як законами, так і підзаконними актами. Більше того, оскільки приписи законів не володіють достатнім ступенем конкретизації, має існувати ціла низка підзаконних нормативно-правових актів, у яких детально визначається «механізм реалізації» приписів закону. Такий світогляд фактично виключає свободу розсуду суб'єктів застосування приписів прескриптивних текстів, для кожної дії яких має існувати інструкція. Верховенство права, а не закону, справедливість, гідність через неможливість існування їх чітких і однозначних дефініцій фактично залишаються поза увагою осіб з таким світоглядом. Так, наприклад, припис «Поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права» (окрім того, що верховенство права часто ототожнюється із верховенством закону) не може бути реалізований, оскільки не зрозуміло, що законодавець має на увазі, використовуючи термін «керується», особливо, зважаючи на те, що у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» використано термін «застосовують» («суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права»).

Юридичний світогляд передбачає розвинену юридичну техніку як правотворчу, так і правозастосовну. Саме через юридичну техніку проявляється взаємозв'язок права і мови (але, на жаль, цим і обмежується; єдине, що згадується про граматичний спосіб тлумачення норм права). Водночас різниця соціальних сфер регулювання (наприклад, політична і культурна), а також численність нормативно-правових актів (переважно підзаконних) є факторами наявності колізій, використання різних термінів для позначення одного явища тощо. Долається це через правотворчість спеціально уповноважених суб'єктів або через офіційне тлумачення норм права, що збільшує «масив» правових актів у державі.

Не можна не зазначити, що після Другої світової війни у межах західної правової культури відбулася переоцінка підходів до регуляторів суспільних відносин, зокрема і права. Саме у другій половині ХХ століття людські права «виходять» за національні межі, набуваючи регіонального та універсального значення, створюються ефективні (як на той час) регіональні та універсальні інституції забезпечення людських прав, підтримання міжнародного миру та безпеки, наприклад, Рада Європи та Організація Об'єднаних Націй,

функціонування яких виходить за внутрішньодержавні межі, те ж саме стосується і міжнародних договорів, на підставі яких вони діють. Для прикладу, Європейський суд з прав людини у своїй діяльності спирається не на національне законодавство (хоча, розглядаючи конкретну справу, він його аналізує, зокрема для з'ясування питання легітимності обмеження людських прав), а на Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, використовуючи автономні поняття. Практика Європейського суду з прав людини використовується державами-членами Ради Європи, будучи своєрідним прецедентом. Відтак численні міжнародні договори, практика Європейського суду з прав людини є тими факторами, що зобов'язують переосмислити усталене положення про нормативно-правовий акт як основне джерело права у державах, що становлять романо-германську правову сім'ю. Адже і сам нормативно-правовий акт є предметом аналізу на відповідність його «якості закону», верховенству права. Закон оцінюється на його «правність». Верховенство права і правова держава – це європейські концепти, у межах яких розмежовуються право і закон, при цьому пріоритет надається праву, а не закону. Вчергове згадаємо, що законність не є єдиною підставою обмеження людських прав. Так, наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина законом заборонено проведення мирних зібрань у балаклавах, то, якщо група людей збереться на мирне зібрання у балаклавах, це мирне зібрання не буде припинено, а учасників затримано до тих пір, доки зібрання залишається мирним. Адже лише заборони законом недостатньо для обмеження права, має існувати легітимна мета, а також таке обмеження має бути необхідним у демократичному суспільстві. Рішення Європейського суду з прав людини стали причиною змін законодавства (наприклад, у сімейній сфері, боротьби зі злочинністю тощо) в Ірландії. Так, виходячи з вищесказаного, бачимо, що від правового світогляду і нормативно-правова база змінюється.

Виходячи із проведеного аналізу, можемо дати визначення поняттю правовий світогляд, під яким слід розуміти спосіб самовизначення людини у світі через комплекс уявлень про право та інші правові явища, цілі та правові цінності, оцінки, правові установки.

Зазначене вище дає змогу зробити висновок про розмежування правового та юридичного світоглядів. У контексті співвідношення мови і права завдяки юридичному світогляду відображається «світ наслідків виявлень волі держави, її органів» [4, с. 9]. Зміст юридичного світогляду відображає підхід до змісту юридичної лінгвістики саме завдяки юридичній техніці. Через масив нормативно-правових документів, чітку юридичну техніку і розглядається взаємозв'язок права та мови у вітчизняній правовій системі.

А правовий світогляд, на нашу думку, є визначальним фактором побудови національної правової системи. Від правового світогляду залежить, як особистість (громадянин, який безпосередньо дотримується, виконує чи використовує право, і юрист, який опосередковано застосовує право) розуміє й усвідомлює свою поведінку; як вона (особистість) крізь призму своїх емоцій, почуттів, поглядів і переконань, виходячи зі своїх можливостей, задовольняє свої потреби. Важливим тут є на сучасному етапі розвитку правової системи не лише розуміння правового світогляду, а й робота з формування такої особистості, такого громадянина, для якого самовизначення відбувається через істинні правові цінності – справедливість, рівність, свобода, оцінки та готовність громадянина виявити активність у сфері пізнання, застосування і реалізації права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник. / Под ред. Сухарева А.Я. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2003. 944 с. Ст. 566
2. Шпенглер О. Закат Западного мира; Очерки морфологии мировой истории / Пер. с нем. И.И. Маханькова. М.: «Издательство АЛЬФА-КНИГА, 2010. 1085 с. С. 518.
3. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с. С. 88–91.
4. Рабінович П., Бачинський Т. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація). Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С. 5–17.
5. Коробка В.Н. Правовое мировоззрение. В 2 ч. Ч. 1: Становление и развитие. Донецк, Донецкий юридический институт Луганского государственного университета внутренних дел им. Э.А. Дидоренко, 2008. 152 с.
6. Паластрова Г.В. Юридическое мировоззрение: историко-правовые и аксиологические аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов н/Д, 2008. 27 с. URL: <http://www.disscat.com/content/yuridicheskoe-mirovozzrenie-istoriko-pravovye-i-aksiologicheskie-aspekty>
7. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності: навч. посіб. 3-тє вид., перероб. і доп. / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. К.: Знання, 2008. 495 с.
8. Наріжний Ю.А. Філософські питання. Днепропетровск: «Видавництво «Промінь»», 2013. 130 с.
9. Оніщенко Н.М. Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 2. С. 91–96.

УДК 340.11

ПРИНЦИПИ ВИБОРЧОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

ELECTION LAW PRINCIPLES: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTIC

Обрусна С.Ю.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

Кришталь Т.М.,

*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри управління у сфері цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

У статті досліджено принципи виборів як один із вагомих складників теоретичної концепції сучасного виборчого права. Запропоновано власне розуміння дефініції принципів виборчого права та вказано на критерії їх класифікації. Наголошено на важливості теоретичних положень, що мають прикладне значення для удосконалення виборчого процесу в Україні.

Ключові слова: виборче право, вибори, принципи виборчого права, принципи демократичних виборів, класифікація принципів виборчого права.

В статье исследованы принципы выборов как весомые составляющие теоретической концепции современного избирательного права. Предложено собственное понимание дефиниции принципов избирательного права, критериев их классификации. Подчеркнута важность теоретических положений, имеющих практическое значение для усовершенствования избирательного процесса в Украине.

Ключевые слова: избирательное право, выборы, принципы избирательного права, принципы демократических выборов, классификация принципов избирательного права.

Principles of election as a significant part of the theoretical concept of modern election law are researched in the article. Own understanding of the definition of the election law principles is offered and their classification criteria are pointed out. The importance of abstract theorems having applied significance for the election process improvement is emphasized.

Key words: election law, elections, election law principles, principles of democratic elections, classification of election law principles.

Постановка проблеми. У процесі демократизації публічної влади зростає значення та роль демократичних виборів як однієї з основних форм безпосереднього народовладдя. Тому удосконалення виборчого законодавства, пошук і закріплення найбільш оптимальних та ефективних механізмів забезпечення виборів, залишається і нині досить актуальним та тісно пов'язаним із розробленням теоретичної концепції сучасного виборчого права. Однією із найважливіших проблем останньої є дослідження принципів виборів, їх змісту, класифікації, формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, що мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми визначення теоретичного підґрунтя та розкриття прак-

тичного значення принципів виборчого права досліджували: М. Афанасьєва, О. Марцеляк, М. Орзіх, П. Рабінович, М. Ставнійчук, О. Ярмиш, Ю. Шемшученко, В. Яворський та інші. Разом з тим нині немає єдиних підходів до визначення самої дефініції «принципи виборчого права», яка б оптимально відповідала системному сприйняттю механізмів правового забезпечення виборчих відносин, критеріїв їх систематизації, класифікації принципів тощо.

Тому **метою статті** є ґрунтовне теоретичне осмислення дефініції принципів виборчого права, їх змісту та класифікації на основі аналізу підходів, що склалися у юридичній науці.

Виклад основного матеріалу. Система принципів виборчого права є тією основою, на якій будується механізм правового регулювання виборів, своєрідним вектором,